

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 1981

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΡΜΙΡΗ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ.— **Θούρια τοῦ Ρήγα (τυπωμένα τὸ 1798) καὶ χειρόγραφα τοῦ Βηλαρά, ὑπὸ Λεάνδρου Βρανούση***. Ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Λίνου Πολίτη.

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Λίνος Πολίτης**, προλογίζοντας τὴν ἀνακοίνωση, εἶπε τὰ ἑξῆς :

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀπέκτησε πρόσφατα τρία πολύτιμα ἔντυπα, μὲ θούρια τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ συνεργάτη του Χριστόφορου Περραιβοῦ, καθὼς καὶ ἑννέα χειρόγραφα τετράδια, πολλὰ αὐτόγραφα, τοῦ Ἰωάννη Βηλαρά. Τὸ ὕλικὸ αὐτό, ποὺ ἐλάνθανε ἀπὸ καιρὸ, εἶχε τὴν τύχη νὰ τὸ ἐντοπίσει πρόσφατα ὁ διευθυντὴς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας κ. Λεάνδρος Βρανούσης, ὁ ὁποῖος ἔχει ἰδιαίτερα ἀσχοληθεῖ καὶ μὲ τὸν Ρήγα καὶ μὲ τὸν Βηλαρά, καὶ τὸν περασμένο Φεβρουάριον ὑπέβαλε στὴν Ἀκαδημία ἀναλυτικὸ ὑπόμνημα (ἀρ. πρ. 1553/20-2-81), μὲ τὸ ὁποῖο συνιστοῦσε νὰ ἀγοραστεῖ τὸ πολύτιμο ὕλικὸ ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία. Ἡ Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Κέντρου (συνεδρία 98/20-3-81) καὶ ἡ Σύγκλητος (24-3-81) ἐνέκριναν τὴν ἀγορά, καὶ τὰ ἔντυπα τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ Περραιβοῦ καὶ τὰ χειρόγραφα τοῦ Βηλαρά ἀνήκουν ἤδη στὶς συλλογὰς τῆς Ἀκαδημίας, δίπλα στὸ χρυσόβουλο τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου καὶ τὰ αὐτόγραφα τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Κοραῆ.

---

* L. VRANOUSSIS, *Chants révolutionnaires de Rigas (imprimés en 1798) et manuscrits de Vilaras.*

Για νὰ ἐνημερωθεῖ ἡ ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ γίνει εὐρύτερα γνωστὸ τὸ σημαντικὸ αὐτὸ γεγονὸς, ἔκρινα σκόπιμο νὰ γίνει ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦτο μιὰ ἀνακοίνωση καὶ πρώτη παρουσίαση τῶν εὐρημάτων. Θὰ σᾶς διαβάσω σελίδες ἀπὸ τὸ σχετικὸ ὑπόμνημα τοῦ κ. Βρανούση, ποὺ ὑποβλήθηκε ὡς ὑπηρεσιακὸ ἔγγραφο, ἀλλὰ εἶναι συνάμα καὶ ἐπιστημονικὴ ἀνακοίνωση. — Ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο τοῦ κ. Βρανούση :

Ἔχω τὴν τιμὴ νὰ Σᾶς ἀνακοινώσω δύο σημαντικώτατα εὐρήματα — ἔντυπα καὶ χειρόγραφα τῆς ἐποχῆς τῶν προδρομῶν τῆς Ἐθνεγερσίας καὶ τῶν πρωτεργατῶν τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἱστορικὰ καὶ φιλολογικὰ μνημεῖα ἀπὸ τὰ πιὸ περιζήτητα, ἀλλὰ καὶ ἐθνικὰ κειμήλια, τὰ ὁποῖα εὐχομαι καὶ ἐλπίζω (κατέβαλα γι' αὐτὸ κάθε προσπάθεια) νὰ περιέλθουν στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

Τὰ νέα εὐρήματα σχετίζονται μὲ τὸν ἐθνομάρτυρα Ρήγα Βελεστινλή ἢ Φεραιο (1757 - 1798) καὶ μὲ τὸν πρόδρομο τοῦ Σολωμοῦ Ἰωάννη Βηλαρά (1771 - 1823).

Κατόρθωσα νὰ τὰ ἐντοπίσω, μετὰ ἀπὸ συστηματικὲς ἔρευνες καὶ ἱχνηλασίαι πολλῶν ἐτῶν. Βρίσκονται σὲ χέρια ἰδιωτῶν, οἱ ὁποῖοι μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ τὰ ἰδῶ καὶ νὰ τὰ μελετήσω, ζητώντας συνάμα καὶ τὴ γνώμη μου γιὰ τὴν ἀξία τους, καθὼς καὶ γιὰ τὴν καλύτερη «ἀξιοποίησή» τους. Ἐπιφυλάχθηκα νὰ ἐκφέρω γνώμη γιὰ τὴν αὐθεντικότητα καὶ τὴ σημασία τῶν χειρογράφων (ἂν καὶ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ εἶχα καταλήξει στὰ συμπεράσματά μου), καὶ δήλωσα ὅτι δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ προσδιορίσω τὴν ἐμπορικὴ τους ἀξία. Πιστεύοντας ὅμως ὅτι τέτοιοι θησαυροὶ πρέπει νὰ περιέχωνται σὲ κατάλληλα Ἰδρύματα, ὑπέδειξα στοὺς κατόχους των, πρὶν ἀναζητήσουν ἄλλον ἀγοραστή, ν' ἀπευθυνθοῦν στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

Πράγματι, ὁ κάτοχος τῶν χειρογράφων, πρὶν ἀπὸ λίγες ἐβδομάδες, καὶ ὁ κάτοχος τῶν ἐντύπων, πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες, προσήλθαν στὰ γραφεῖα τοῦ Κέντρου μας (δόδος Ἀναγνωστοπούλου 14) καὶ μοῦ ἐμπιστεύθηκαν τοὺς «θησαυροὺς» των μὲ τὴν παράκληση νὰ εἰσηγηθῶ στὴν Ἀκαδημία τὴν ἀγορά τους.

Ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸν ὑπογραφόμενο καὶ δύο συντάκτες τοῦ Κέντρου συντάξαμε προσωρινὴ ἀπόδειξη παραλαβῆς (ἐπὶ ἐπιστροφῇ) καὶ ἐξασφαλίσαμε τὰ παραδοθέντα (ἔντυπα καὶ χειρόγραφα) σὲ εἰδικὴ ἀρχειοθήκη πυρασφαλείας. Ἀσχολήθηκα προσωπικὰ μὲ τὴν λεπτομερεῖ καταγραφή καὶ μελέτη τῶν περιεχομένων τους (ἡ ἐργασία αὐτὴ θ' ἀποτελέσῃ πολυσέλιδη εἰδικὴ πραγματεία).

Α' — ΤΑ ΕΝΤΥΠΑ ΜΕ ΤΑ ΘΟΥΡΙΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ (1798)

Πρόκειται για τρία έντυπα φυλλάδια, στα όποια περιέχονται :

α') ὁ ΘΟΥΡΙΟΣ τοῦ Ρήγα (*Ὡς τότε, παλληκάρια ...*).

Δίφυλλο (τετρασέλιδο), σχ. 4^ο (0,258 × 0,185).

β') ὁ ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΟΣ ΥΜΝΟΣ τοῦ Ρήγα (*Ὅλα τὰ ἔθνη πολεμοῦν ...*).

Ἐξάφυλλο (δωδεκασέλιδο), σχ. 8^ο (0,19 × 0,125).

γ') ὁ ΥΜΝΟΣ στὸν ΜΠΩΝΑΠΑΡΓΕ τοῦ Περραιβοῦ (*Τί θάμβος κι ἄμε-
τρος χαρά ..*). Δίφυλλο (τετρασέλιδο), σχ. 8^ο (0,19 × 0,13).

Τὰ δύο πρῶτα εἶναι τυπωμένα ἀνώνυμα. Στὸ τρίτο ἡ σημείωση *Ποίημα Χριστο-
φόρου τοῦ Περραιβοῦ*. Τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο ἔχουν στὸ τέλος τὴν ἐνδειξη
*Ἀπὸ τὴν τοῦ Γένους Τυπογραφίαν, ἐν Κερκύρᾳ, τὸ τρίτο Ἐν Κερκύρᾳ, χρόνος
ἔκτος πολιτικός.*

Ἐχουν τυπωθῇ στὴν Κέρκυρα τὸ 1798 (πιθανώτατα τὸν Ἰούνιο, πρὶν
ἀκόμη θανατωθῇ ὁ Ρήγας) καὶ εἶναι τὰ μόνα γνωστὰ ἀντίτυπα
αὐτῆς τῆς ἐκδόσεως, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ παλαιότερη πού ἔχει διασωθῇ.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἀπὸ τὰ ἐπαναστατικά έντυπα πού τύπωσε ὁ ἴδιος
ὁ Ρήγας στὴ Βιέννη (στὰ τέλη τοῦ 1797) δὲν ἔχει διασωθῇ οὔτε ἓνα ἀντί-
τυπο (μόνον ἀπὸ χειρόγραφα ἀντίγραφα, κάπως μεταγενέστερα, γνωρίζουμε τὰ
κεείμενα αὐτῶν τῶν ἐντύπων, κι αὐτὰ ὅχι ὅλα, οὔτε πάντοτε κατὰ τρόπον ἀπολύ-
τως ἱκανοποιητικό). Ἔτσι, ἐφ' ὅσον τὰ ἀρχέτυπα χάθηκαν, ἔχουν ἰδιαίτερη ἀξία
τὰ φυλλάδια αὐτὰ πού τύπωσε λίγους μῆνες ἀργότερα ὁ σύντροφος τοῦ Ρήγα
Χριστόφορος Περραιβός (1774 - 1863), ὁ ὁποῖος, ξεφεύγοντας ἀπὸ τὰ χέρια τῶν
αὐστριακῶν ἀρχῶν τῆς Τεργέστης (19 Δεκ. 1797), εἶχε καταφύγει στὴ γαλλοκρα-
τούμενη τότε Κέρκυρα.

Μέχρι σήμερα αὐθιγὰ κείμενα τῶν θουρίων τοῦ Ρήγα θεω-
ροῦνται αὐτὰ πού διέσωσε ὁ Περραιβός. Ἀπὸ τὰ κερκυραϊκά έντυπα τοῦ 1798,
ἓναν αἰῶνα ἀργότερα, ἀναδημοσίευσε τὸ κείμενο τοῦ ἑνὸς Ὑμνου ὁ Μιχ. Π.
Λάμπρος (1884) καὶ τῶν ἄλλων δύο ὁ Σπυρ. Λάμπρος (1898), καὶ μέχρι σήμερα
— δύο αἰῶνες ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἐκδοσὴ καὶ ἓναν αἰῶνα μετὰ τὴν ἀναδημοσίευση —
τὸ κείμενο τῶν θουρίων τοῦ Ρήγα ἐξακολουθεῖ νὰ ἐκδίδεται καὶ νὰ ἐπανεκδίδε-
ται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μεταγενεστέρων ἀνατυπώσεων τοῦ 1884 καὶ 1898. Κανένας
μας δὲν εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ προστρέξῃ στὰ ἀρχέτυπα. Τώρα, πού ἔρχονται
καὶ πάλι στὸ φῶς, θὰ γίνουν γιὰ πρώτη φορὰ προσιτὰ τὰ ἴδια
τὰ κερκυραϊκὰ έντυπα τοῦ 1798. (Ἄς σημειωθῇ ὅτι καὶ ὁ Σπυρ.

Λάμπρος είναι ἀμφίβολο ἂν εἶχε ἰδεῖ τὰ ἴδια τὰ ἔντυπα τοῦ 1798 ἢ μόνον ἀντίγραφά τους, σταλμένα στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὴν Κέρκυρα).

Τὰ ἔντυπα ποὺ παρουσίασε ὁ Σπυρ. Λάμπρος (1898) εἶχαν διασωθῇ σὲ ἓνα καὶ μόνον ἀντίτυπο «παρὰ τῷ ἐν Κερκύρᾳ δικηγόρῳ κ. Ἀνδρέᾳ Ἰδρωμένῳ», ὁ ὁποῖος, καθὼς ξέρουμε, εἶχε κληρονομήσει τὸ ἀρχεῖο τοῦ δμώνυμου πάππου του, τοῦ Παργινοῦ Ἀνδρέᾳ Ἰδρωμένου (1764-1843), ἑνὸς ἀπὸ τοὺς πιὸ στενοὺς φίλους καὶ συνεργάτες τοῦ Περραιβοῦ. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ παπα-Ἀνδρέας Ἰδρωμένος (ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι δὲν ἦταν ἀμέτοχος καὶ σ' ὅσα συνέθετε ἢ συνέγραφε τότε ὁ Περραιβός) εἶχε διαφυλάξει ἓνα ἀντίτυπο τῶν ἐπαναστατικῶν ἐντύπων τοῦ 1798 καὶ ἦταν ὁ μόνος ποὺ τὰ περιέσωσε. (Μὲ τὸν ἐρχομὸ τῶν Ρωσσοτούρκων στὴν Κέρκυρα καὶ τὴν ἐκδίωξη τῶν Γάλλων ὅλα αὐτὰ τὰ ἔντυπα τὰ ἔκαψε «εἰς τὸν φουρνον» ὁ Περραιβός, ὅπως ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος).

Τὰ ἔντυπα τῆς συλλογῆς Ἰδρωμένου εἶχαν ἐκτεθῇ τὸ 1914 στὴν Ἀναδρομικὴ Ἐκθεση κειμηλίων ποὺ εἶχε γίνεи τότε στὴν Κέρκυρα μὲ τὸν πανηγυρισμὸ τῶν 50 χρόνων ἀπὸ τὴν Ἑνωσιὴ τῆς Ἑπτανήσου.

Ἀργότερα (μετὰ τὸ 1930) ἔγινε γνωστὸ ὅτι τὰ μοναδικὰ αὐτὰ ἀντίτυπα τῆς συλλογῆς Ἰδρωμένου εἶχαν περάσει στὰ χέρια τοῦ Φάνη Μιχαλόπουλου (1901-1960). Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ τελευταίου κατόχου των, εἶχαν χαθῇ τὰ ἴχνη τους καὶ εἶχε πιστευθῇ ὅτι παρέπεσαν κάπου, μαζὶ μὲ διάφορα χαρτιά, ἀποκόμματα ἐφημερίδων κτλ., ποὺ ἐκποιήθηκαν ὡς ἄχρηστα καὶ πῆγαν γιὰ πολυτοποίηση. Ἡ ἀπροσδόκητη ἀνεύρεσή τους ἀξίζει νὰ θεωρηθῇ ἐθνικὸ ἀπόκτημα.

Βιβλιογραφία καὶ ἄλλες λεπτομέρειες δὲν εἶναι ἴσως ἀπαραίτητες στὸ παρὸν ὑπόμνημα. Προσθέτω πάντως τὰ ἀκόλουθα :

Στὸν βιβλιογραφικὸν κατάλογον τοῦ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΒΡΕΤΟΥ, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία* (τ. Α' - Β', Ἀθ. 1854 - 1857) τὰ τρία κερκυραϊκὰ ἔντυπα τοῦ 1798 δὲν ἀναγράφονται. — Ὁ συντάκτης τῆς βιβλιογραφίας ὑπῆρξε διευθυντὴς τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, βιβλιοθηκᾶριος τοῦ Λόρδου Guilford κτλ. Εἶναι φανερὸ ὅτι καὶ στὶς ἐπτανησιακὰς αὐτὰς βιβλιοθηκὰς τὰ τρία κερκυραϊκὰ ἔντυπα τοῦ 1798 δὲν ὑπῆρχαν.

Στὸ μικρὸ βιβλίον τοῦ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΠΕΡΡΑΙΒΟΥ, *Σύντομος βιογραφία τοῦ αἰδίδιμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ* (Ἀθ. 1860) διαβάζουμε : Ἀφιχθεὶς, ὡς προεργήθη, τῷ 1797 ὁ Περραιβὸς εἰς Κέρκυραν, εὔρε Κυβέρνησιν ἐλευθέραν, ἥτοι δημοκρατικὴν [...] καὶ ὁ ὑπὲρ πατρίδος ἐνθουσιασμός [...] ἠρέθισαν αὐτὸν νὰ δευτεροτυπώσῃ τὰ δύο ἄσματα τοῦ Ρήγα κτλ. (σ. 39). Ἀλλὰ σὲ λίγο ὁ ρωσσοτουρκικὸς στόλος ἐκδιώκει τοὺς Γάλλους. Ἡ νεοσχηματισθεῖσα ἡδὴ Κυβέρνησις, οὔσα πάντῃ ἐναντί τῆς πρώτης, ἐπέφερεν, ὡς ἦν ἐπόμενον, οὐκ ὀλίγον φόβον καὶ ἀπέχθειαν εἰς τοὺς δημοκρατοφρονούντας [...] τοιοῦτος γενικὸς φόβος ἠνάγκασε τὸν Περραιβὸν νὰ εἴπῃ καὶ πυροπόλησῃ εἰς τὸν φουρνον

ἅπαντα τὰ δευτεροτυπωθέντα ἔσματα τοῦ Ρήγα... (σ. 40). Ἄν εἶχε διαφυλάξει κανένα ἀντίτυπο, τὸ ἔχασε ἀργότερα στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα μαζί με «τὸ ὀλιγότιμον δισάκκιον» τοῦ ἀρχείου του (σ. 23).

Στὸ δημοσίευμα τοῦ Π. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Ἱστορικὴ πραγματεία περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς τυπογραφίας ἐν Ἑλλάδι μέχρι τοῦ ἔτους 1821*, καὶ εἰδικώτερα στὸ κεφάλαιο γιὰ τὸ τυπογραφεῖο τῆς Κέρκυρας καὶ τὶς πρῶτες ἐκδόσεις του, συναντοῦμε ἀκριβῆ βιβλιογραφικὴ ἀναγραφὴ (προφανῶς ἐξ αὐτοψίας) ἐν ὅς ἀπὸ τὰ τρία φυλλάδια: *Ὕμνος πατριωτικὸς* κτλ. (περ. Χρυσσαλλίς 4, 1866, σ. 602, ἀρ. 34).

Τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ τοῦ φυλλαδίου μετὰ τὸν *Πατριωτικὸ Ὕμνο* ἐκτίθεται ἀργότερα, τὸ 1884, σὲ ἐκθεση ἐθνικῶν κειμηλίων. Στὸν σχετικὸ κατάλογο *Ἐκθεσις μνημείων τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος* (κ' Μαρτίου 1884), σελ. 57 (ἀρ. 414), ἀναγράφεται καὶ ὁ κάτοχος τοῦ ἐντύπου: *ἐκθέτης Π(αῦλος) Λάμπρος*.—Ὁ γιὸς του Μιχαὴλ Π. Λάμπρος, τὸν ἴδιο χρόνο, δημοσιεύει τὸ κείμενο τοῦ φυλλαδίου· βλ. ΜΙΧ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Ἀνέκδοτος ὕμνος Ρήγα τοῦ Φερραίου* (sic), περ. Παρνασσὸς 8 (1884), σ. 327-330 (πρβλ. καὶ σ. 340).—Περιγράφοντας τὸ σπάνιο ἔντυπο ὁ Μ. Λάμπρος σημειώνει ὅτι ἦταν «τὸ μόνον περισωζόμενον ἀντίτυπον, εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ πατρός μου» (σ. 327).—Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Παῦλος Λάμπρος, γνωστὸς συλλέκτης τῆς ἐποχῆς, δὲν εἶχε στὴ συλλογὴ του (καὶ δὲν ἤξερε) παρὰ μόνον ἓνα ἀπὸ τὰ τρία κεκρυφαῖκά ἔντυπα τοῦ 1798, αὐτὸ πού ἀναγράφει στὴ «Χρυσσαλλίδα» τοῦ 1866 καὶ πού τὸ παραχώρησε ἀργότερα στὴν Ἐκθεση τοῦ 1884.—Τί ἀπέγινε τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ τῆς συλλογῆς Παύλου Λάμπρου εἶναι ἄγνωστο.

Ὁ ἄλλος γιὸς τοῦ Παύλου Λάμπρου, ὁ καθηγητὴς Σπυρίδων Λάμπρος, γράφοντας δεκαπέντε χρόνια ἀργότερα (1898), ἀγνοεῖ τὸ ἀντίτυπο τῆς πατρικῆς του βιβλιοθήκης, τὴν βιβλιογραφικὴ ἀναγραφὴ τοῦ πατέρα του (1866), τὴν Ἐκθεση τοῦ 1884 καὶ τὸ δημοσίευμα τοῦ ἀδελφοῦ του (1884), ἀνακοινώνει ὅμως ὅτι «παρὰ τῷ ἐν Κερκύρᾳ δικηγόρῳ κ. Ἀνδρέᾳ Ἰδρωμένῳ» ὑπῆρχαν τρία ἔντυπα τῆς ἴδιας ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα καὶ παρουσιάζει. Ἦταν ὁ *Θούριος*, ὁ *Πατριωτικὸς Ὕμνος* καὶ ὁ *Ὕμνος πρὸς τὸν Μποναπάρτε*.—Βλέπε: — ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Σημειώματα περὶ Ρήγα καὶ Περραιβοῦ*, περ. Ἐθνικὴ Ἀγωγή 1 (1898) σ. 129-132, 147-149, 163-165, 180-182.

Τὸ μελέτημα ἔχει περιληφθῆ στὸ βιβλίο τοῦ ἴδιου

— ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Μικταὶ Σελίδες*, Ἀθ. 1905, σ. 623-653.

Ἀνατυπώνονται ἀπὸ τὰ ἔντυπα τοῦ 1798 ὁ *Θούριος* (Ἐθν. Ἀγωγή, σ. 164-165 = *Μικταὶ Σελίδες*, σ. 643-646), ὁ *Ὕμνος πρὸς τὸν Μποναπάρτε* (σ. 181 = 649-650) καὶ ἀπὸ τὸν *Πατριωτικὸ Ὕμνο* μόνον ἡ πρώτη καὶ ἡ τελευταία στροφὴ (σ. 181 = 650).

Τὰ τρία κεκρυφαῖκά ἔντυπα τοῦ 1798 θὰ περίμενε κανεὶς ν' ἀναγράφονται (μετὰ τῶν σωζομένων ἀντιτύπων) στὴν *Bibliographie Ionienne* τῶν Legrand καὶ Pernot, πού ἐξεδόθη τὸ 1910. Οἱ συντάκτες ὅμως τῆς βιβλιογραφίας δὲν ἔτυχε νὰ τὰ συναντήσουν στὶς ἐπτανήσιακές βιβλιοθήκες καὶ συλλογές πού εἶχαν ὑπ' ὄψην τους (Ρωμανοῦ, Βροκίνης κ. ἄ.). Ἀγνοοῦν ἐπίσης τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα τοῦ Σπ. Λάμπρου (1898 καὶ 1905). Ἀπὸ τὰ τρία ἔντυπα ἀναγράφουν μόνον τὸ ἓνα, τὸν *Ὕμνο* στὸν Μποναπάρτε (τ. Α', σ. 172, ἀρ. 560), τοῦ ὁποίου καὶ γνωρίζουν μόνον τὸν τίτλο, παίρνοντάς τον ἀπὸ

τὸ βιβλίον τοῦ ΑΝΔΡΕΑ Μ. ΙΔΡΩΜΕΝΟΥ, *Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Κερκύρας*, Ἐν Κερκύρᾳ 1895, σ. 99. Ἀλλὰ ὁ Ἰδρωμένος στὸ βιβλίον τοῦ αὐτοῦ, καὶ στὴν ἴδια σελίδα, εἶχε παρουσιάσει, ὄχι μόνον τὸ ἓνα, ἀλλὰ καὶ τὰ τρία κερκυραϊκὰ ἔντυπα τοῦ 1798. (Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ ὁ Σπ. Λάμπρος, γράφοντας τὸ 1898, δὲν παραπέμπει στὸ βιβλίον τοῦ Ἰδρωμένου, ποὺ εἶχε ἐκδοθῇ τὸ 1895).

Ὁ Κερκυραῖος λόγιος Ἀνδρέας Μ. Ἰδρωμένος (1853-1917), ὁ ὁποῖος εἶχε κληρονομήσει, ὅπως εἶπα, τὰ μοναδικὰ αὐτὰ ἀντίτυπα ἀπὸ τὸν δμώνυμον πάππο του, τὸν Παργινὸ παπα-Ἀνδρέα Ἰδρωμένο (1764-1843), τὸν στενὸ φίλον καὶ συνεργάτη τοῦ Περγραιβοῦ, ἐξακολουθοῦσε νὰ τὰ κατέχη ὡς τὸ 1914 τουλάχιστον. Στὸ βιβλίον τοῦ ΣΠΥΡ. Μ. ΘΕΟΤΟΚΗ, *Ἀναμνηστικὸν τεύχος τῆς Πανιονίου Ἀναδρομικῆς Ἐκθέσεως, ἐκδιδόμενον δαπάνῃ τῶν ἐπὶ τοῦ πανηγυρισμοῦ τῆς πεντηκονταετηρίδος τῆς Ἐνώσεως ἐπιτροπῶν...* (Κέρκυρα 1914), δημοσιεύεται ὁ *Θούριος* τοῦ Ρήγα (σ. 126-128) μετὰ τὴν σημείωση ὅτι «ἀντίτυπον τούτου σπανιώτατον κατετέθη ἐν τῇ Πανιονίᾳ ἀναδρομικῇ Ἐκθέσει ὑπὸ τοῦ κυρίου Ἀνδρέου Ἰδρωμένου» (σ. 125). Ὁ ἴδιος ἐξακολουθοῦσε, πιθानώτατα, νὰ κατέχη καὶ τ' ἄλλα δύο ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ ἔντυπα. Πέθανε τὸ 1917.

Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, ἔγινε γνωστὸ ὅτι τὰ ἀντίτυπα ποὺ κατεῖχε ὁ Ἰδρωμένος στὴν Κέρκυρα πέρασαν στὰ χέρια τοῦ Φάνη Μιχαλόπουλου στὴν Ἀθήνα.

Ὁ Φάνης Μιχαλόπουλος (1901-1960), γνωστὸς ἐρευνητὴς, βιβλιόφιλος καὶ συλλέκτης, στὸ βιβλίον τοῦ *Ρήγας Βελεστινλῆς* (Ἀθ. 1930) δὲν γράφει τίποτε γιὰ τὰ κερκυραϊκὰ ἔντυπα τοῦ 1798, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἀφείρωσε εἰδικὲς σελίδες στὰ σχετικὰ δημοσιεύματα τοῦ Μιχαῆλ καὶ τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου (σ. 109 ἐξ.). Εἶναι φανερό ὅτι τὸ 1930 δὲν τὰ εἶχε ἀποκτήσει ἀκόμα. Λίγο ἀργότερα ὁμως, τὸ 1932, τὰ εἶχε ἤδη στὴν κατοχὴ του.

Σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ βιβλιογραφικά του δημοσιεύματα, ὅπου παρουσίαζε κυρίως βιβλία καὶ σπάνια ἔντυπα τῆς δικῆς του συλλογῆς, ἔδωσε βιβλιογραφικὴ ἀναγραφὴ τῶν τριῶν ἐντύπων, τοῦ *Ὑμνου στὸν Μποναπάρτε* (Ἡπειρ. Χρονικά 7, 1932, σ. 131-132), τοῦ *Θουρίου* καὶ τοῦ *Πατριωτικοῦ Ὑμνου* (ΗΧ, 9, 1934, σ. 174) μετὰ λίγα σχόλια καὶ μετὰ τὴν προσηγήκη «Εἰς χεῖράς μας βρίσκεται μοναδικὸν ἀντίτυπον» κτλ.

Πληρέστερη παρουσίαση στὸ ἄρθρον τοῦ Φ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νέα κειμήλια τοῦ Ρήγα Φεραίου* κτλ., ἐφημ. «Καθημερινή» 25 Μαρτ. καὶ 1 Ἀπρ. 1935, ὅπου καὶ δείγματα τῶν ἐντύπων τοῦ 1798 σὲ πανομοιότυπο (κλισέ).—Τέτοια πανομοιότυπα (κλισέ) παρενέβαλε κι ἄλλες φορὲς ἀργότερα ὁ Φ. Μιχαλόπουλος σὲ σχετικὰ ἄρθρα του (ἐφημ. Ἔθνος 8 καὶ 12 Ἰουν. 1948 κ. ἄ.) μετὰ τὴν σημείωση «Μοναδικὸν ἀντίτυπον-Συλλογὴ τοῦ γράφοντος» ἢ «Τὸ μόνον σωζόμενον ἀντίτυπον» κτλ.—Ἀπὸ τὰ ἴδια ἀντίτυπα προέρχονται καὶ τὰ πανομοιότυπα ποὺ ἔχω παραθέσει κι ἐγὼ στὸ βιβλίον μου *Ρήγας* (Βασικὴ Βιβλιοθήκη ἀρ. 10, Ἀθ. 1954, σ. 390 καὶ 394) μετὰ τὴν ἔνδειξη, κάτω ἀπὸ κάθε πανομοιότυπο, «Μοναδικὸ ἀντίτυπο στὴ συλλογὴ Φ. Μιχαλοπούλου». Βλ. ἐπίσης Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Ὁ «Πατριωτικὸς Ὑμνος» τοῦ Ρήγα καὶ ἡ ἐλληνικὴ «Καρμανιόλα»*, Ἀθ. 1960 (συμπληρωμένο ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμον *Εἰς Μνήμην Κ. Ἀμάντου*, σ. 299-336), ὅπου ἀσχολήθηκα διεξοδικὰ μετὰ τὰ τρία κερκυραϊκὰ ἔντυπα τοῦ 1798, τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησίν τους καὶ ἄλλα συναφῆ θέματα (στὶς σελ. 314-315 πανομοιότυπα, στὴ σελ. 336 γιὰ τὰ ἀντίτυπα τῆς συλλογῆς Φ. Μιχα-

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

(1)

ΥΣΟΥΤΗΣ

ΘΟΥΡΙΟΣ,

Ἦτοι Οὐρμητικός Πατριωτικός Ὑμνος πρῶτος, εἰς τὸν ἦχον,

ΜΥΑ ΠΡΟΣΤΑΤΗ ΜΕΓΑΛΗ.

Ὡς ποτὶ παλιάρια νὰ ζῶμεν σὰν σιτὰ,
Μονάχοι σὰν λιοντάρια, σὰν ράχαις σὰν βρύα,
Σπυλαῖς νὰ κερτικῶμεν, νὰ βλέπομεν κλαδιά,
Νὰ φύγωμ' ἀπ' τὸν Κόσμον, γὰ τὴν πικρὴ σκλαβιά.
Νὰ χάνομεν ἀδελφία, Πατρίδα, ἔ Γονεῖς,
Τὸς φίλους, τὰ παιδάμας, καὶ ὅλους τὸς συγγενεῖς,
Καλλιῶναι μῦς ὥρας ἐλευθέρου ζῆσι,
Παρὰ συνεχῆ χεῖνοι σκλαβιά, ἔ φυλακιά.
Τὶ σ' ἀφιλῶν ἂν ζήσῃς, καὶ ἴσῃς ἐν σκλαβιά,
Στοχάσῃ πῶς σὲ ψίχῃ κατὰ ὄραν ἐν φωτιά.
Βιζύρης, Δραγμάν, Αἰφύτης καὶ ἂν σκαδῇς,
Ὁ Τύραννος ἀδίκως, σὲ κέρνει νὰ χαθῇς.
Δυλίβεις ὅλ' ἡμέρα, σὲ ὅ,τι καὶ ἂν σοὶ πῇ,
Κι αὐτοὶ πασχίζει πάλιν, τὸ αἷμά σου νὰ πῇ.
Ὁ Σῆτζ, καὶ ὁ Μυρζής, Πιτερῆς, Σιναβής,
Γρίκας, ἔ Μανρογιάνης, κατὰ κράτος εἰν νὰ ἰδῇς.
Αἰδρωτοὶ Καπιτάνοι, Παπαδοί, λαῖκοι,
Σκοπώδηκαν καὶ Ἀγάδες, μὲ ἀδίκον σπαθί.
Κι ἀμίτρητ' ἄλλοι τόσοι, ἔ Τῆσκοι, ἔ Ρ' ὤμοι,
Ζωῶν, ἔ πλῆπει χάνει, χαρεῖ κάμμία φαρμί.
Εἰλᾷ μ' ἴταν ζῆλον, σὲ Τῆπει τοὺς καίεον,
Νὰ κάμωμεν πῶς ὅρκοι, ἐπάνω σὲ Στανεῖον.
Συμδούκας πεσκομμένοι, μὲ πείσμα μόνον,
Νὰ σκλαβώμεν ὅσοι καὶ τὰ ψίχῃ ὄνομα.
Οἱ Νῆσοι, καὶ οἱ Πόλεις, καὶ οἱ ἄλλοι ὅσοι,
Εἰς τὴν ἐλευθέρην ὁρᾷ τὸν ἥλιον ὅσοι.

(Ρήγα τοῦ φεραίου)

(1)

ΥΜΝΟΣ ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΟΣ

Τῆς Ελλίδος, καὶ ὅλης τῆς Γραικίας·

Πρὸς ξαναπόκτησιν τῆς αὐτῶι Ελευθερίας.

Ὅλα τὰ Εὐνὴν πολίμῳι,
Καὶ σὺς Τυράντας τὰς ὀρμῶν,
Εκδίκῃσιν γυμνῶν,
Καὶ τὰς ἐξολοθρεύων,
Καὶ τρίχων γιὰ τὴν δόξαν,
Μὴ χαρὰ σὺ φασπία.

Κ' ἐκεῖνα πῶς ἀποκοτῶν,
Ὅπ' κ' ἂν θύλῃν ἀποκοτῶν·
Δίπτε τὴν Ἰταλίαν,
Πῶς πῆρ' ἐλευθερίαν,
Καὶ τρίχει γιὰ τὴν δόξαν,
Μὴ χαρὰ σὺ φασπία.

Εὔξει καὶ ἡμεῖς, ὦ ἀδελφοί,
Νὰ συνεδῶμεν μὴ ὀρμῶν,
Εκδίκῃσιν ζυτῶντες,
Τυράντας ἀπώλῳντες,
Γιὰ τὴν ἐλευθερίαν,
Μὴ χαρὰ, μὲρὶ πασπία.

Λ

(1)
ΥΜΝΟΣ ΕΥΚΩΜΙΑΣΤΙΚΟΣ
Παρ' ὕλης τῆς Γερικίας
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΟΝ
ΜΠΟΝΑΠΑΡΤΕ
Εἰς τὸν ὕχον τῆς Καρμανίλας.

Τὶ δάμβου, κὶ ἀμάρου χερσὶ,
Ὅπως μᾶς ἡλθ' ἰούδους παδιά;
Ἀποναπάρτης τὼ Μέλτα,
Τὼ πῦρ μὲ μίαν σάλλα.
Εἰβίβα Μποναπάρτη,
Εἰς τὸν πῦρ τοῦ ἰούδου.
Μετὰ τὼ νίκου τὸν πῦρ,
Εἰς τῆς Γραϊκίας τὸν Λιόν,
Σπῆλαι κ' ἐγχαρδίαται,
Πῶς τὸν ἰλιουφρόται.
Εἰβίβα Μ.

Μῦθος - ε.
 Ἀλόνι καὶ Τεράκι

- Σὲ θρανίαρχῆς χωρὰρι
 ἔλασσε ἰὼ Ἀλόνάκι,
 355 ἔρροδάρικο περάκι,
 Μὲ γυνὴ ποῖτ' ἔχ' ἄρ'.
 Τὸ Τεράκι πῦ ἀπιδάει,
 καὶ φρεσὶ νὰ ἔρ' ἄνυρ' αἶν',
 Κόνιν δ' αἶδο ὀρρεγοῦν',
 360 Μαλαπαῦντο χυμὰν.
 Στὰ πολέρια δ' ἄρ' ἡλάν'.
 Στὸν ἀνέρα δ' ὀκονέ'.
 Σ' ἄλλο μέρος χαμπεζόν'.
 Για γὰρ δὲ δὲ λαιμάδ'.
 365 Τὸ Ἀλόνι δὲ καῦμν' οἶο
 Βρέποντας δὲ γένιότα
 Πρὸς τὸν ἀνταχνεὺν ὀχρὸτα
 Λέγ' παραπανεμένο.
 Ἀνέμενε ἔρ' νὰ βίση.
 370 Μιὰ χαλκὰ πορμὶ γιὰ σὺνα

Εἶναι

λοπούλου).— Ἄς προστεθῇ Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Ὁ κώδικας τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Περραιβοῦ*, Πρακτικά Γ' Πανιονίου Συνεδρίου (1965), τόμ. Α', σ. 47-57, καὶ Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Ρήγας Βελεστινλής - Φεραῖος*, (Ἀπαντα Νεοελλήνων Κλασσικῶν, Ἀθ. 1968-9), τ. Β', σ. 673 ἐξ., 680, 763-769.

Τὰ ἀντίτυπα τοῦ Ἰδρωμένου, πού εἶχαν περάσει στήν κατοχή τοῦ Φ. Μιχαλόπουλου, ἀναφέρονται ὡς μοναδικὰ καὶ στήν ἐργασία τοῦ ΝΤ. ΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἑπτανησιακὸς Τύπος, 1798-1864* (Ἑπτανησιακὰ Φύλλα, τ. 5, 1964), σ. 15-18.

Τέλος, στὸ ἔργο τῶν ΛΑΔΑ-ΧΑΤΖΗΔΗΜΟΥ, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Ἀθ. 1973, ἀναγράφονται τὰ τρία κεκρυφαῖα ἔντυπα τοῦ 1798 καὶ παρέχονται ποικίλες πληροφορίες γι' αὐτὰ (Θούριος, σ. 143-147, ἀρ. 109, Πατριωτικὸς Ὕμνος, σ. 184-188, ἀρ. 125, Ὕμνος πρὸς τὸν Μποναπάρτε, σ. 182-183, ἀρ. 124), ἀλλ' ἀναγράφονται ὅχι ἐξ αὐτοψίας καὶ οἱ πληροφορίες πού παρέχονται γιὰ σωζόμενα ἄλλοτε καὶ ἀγνοούμενα ἀντίτυπά τους δὲν εἶναι κατὰ πάντα ἀκριβεῖς.— Οἱ βιβλιογράφοι ἐσφαλμένα σημειώνουν (σ. 143) ὅτι ἀντίτυπο τοῦ *Θουρίου* εἶχε καὶ ὁ Π. Λάμπρος, ἐνῶ, ὅπως εἶδαμε, εἶχε μόνον τοῦ *Πατριωτικοῦ Ὕμνου*. Ἡ πληροφορία τους ὅτι ἀντίτυπο τοῦ *Πατριωτικοῦ Ὕμνου* εἶχε ἄλλοτε καὶ ὁ Στ. Κρίνος (σ. 184), ἂν δὲν ὀφείλεται σὲ ἀπλή εἰκασία, μένει ἀνεξακριβωτὴ. (Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον, ἂν ξέραμε ὅτι ὁ Κρίνος τὸ εἶχε βρεῖ στὰ χαρτιά τοῦ Ψαλίδα!). Εἶναι ἐπίσης μάλλον ἀπίθανη ἡ πληροφορία (σ. 184) ὅτι καὶ τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ τοῦ Κρίνου τὸ εἶχε ὁ Φ. Μιχαλόπουλος. Ἔτσι, ἡ μόνη θετικὴ μαρτυρία πού ἀπομένει εἶναι ὅτι τὰ ἀντίτυπα τοῦ Ἰδρωμένου εἶχαν περάσει στὰ χέρια τοῦ Φ. Μιχαλόπουλου καὶ ἦταν τὰ μόνα πού εἶχαν διασωθῇ.

Ὁ μακαρίτης Φάνης Μιχαλόπουλος († 17 Αὐγ. 1960) μὲ εἶχε δεχθῇ κάποτε στὸ σπίτι του (Γ' Σεπτεμβρίου 54) καὶ μοῦ τὰ εἶχε δείξει, ὑποσχόμενος ὅτι θὰ μοῦ ἐπιτρέψη καὶ νὰ τὰ φωτογραφίσω. Ἦταν ἀκριβῶς αὐτὰ τὰ τρία φυλλάδια πού ἔχουμε τώρα μπροστά μας καὶ πού ἐλπίζω νὰ περιέλθουν στήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

Β'—ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΒΗΛΑΡΑ

Πρόκειται γιὰ ἐννέα (9) χειρόγραφα τετράδια, συμποσούμενα σὲ 239 φύλλα (ἤτοι 478 σελίδες), τὰ ὁποῖα περιέχουν ἔμμετρα καὶ πεζὰ κείμενα—τὰ περισσότερα αὐτογράφα—τοῦ γνωστοῦ Προδρόμου τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων Ἰωάννου Βηλαρά (1771-1823).

Στὰ χειρόγραφα αὐτὰ εἶχε βασιστῇ ἡ πρώτη (μεταθανάτια) ἔκδοση ἔργων τοῦ Βηλαρά, ἡ ὁποία ἐγίνε στήν Κέρκυρα τὸ 1827 καὶ ἡ ὁποία δὲν τὰ περιέλαβε ὅλα. Ἀπὸ τὰ ἴδια χειρόγραφα παρουσίασε ἀργότερα ὠρισμένα κείμενα, ἀνέκδοτα ὡς τότε, ὁ Ἰάκωβος Πολυλάς (1894) καὶ πολὺ ἀργότερα οἱ ἐκδότες τῶν «Ἀπάντων» τοῦ 1935. Ἡ τύχη αὐτῶν τῶν χειρογράφων, πού ὡς τὰ 1933 βρισκόνταν στήν οἰκογένεια Καλοσγούρου στήν Κέρκυρα, δὲν ἦταν γνωστή. Ἀπὸ τὰ Ἀπαντα

τοῦ 1935 φαινόταν ὅτι ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσεως εἶχε λάβει ὑπ' ὄψη του κάποια ἀπ' αὐτὰ τὰ χειρόγραφα, ἀλλὰ δὲν ἔκρινε σκόπιμο (καὶ δὲν ἦταν σὲ θέση) νὰ μᾶς δώσῃ συγκεκριμένες πληροφορίες, συστηματικὴ περιγραφή, ἀναγραφὴ περιεχομένων κτλ. Οἱ Κέρκυραῖοι κάτοχοι τῶν χειρογράφων εἶχαν συντάξῃ τὸ 1933 ἕναν πρόχειρο συνοπτικὸ κατάλογο, ὁ ὁποῖος δημοσιεύτηκε ἀργότερα στὸ βιβλίο τοῦ Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Ἰωάννης Βιλλαρᾶς*, Ἀθ. 1943, σ. 69 - 71. Οὔτε ὅμως ὁ κατάλογος αὐτός, προοριζόμενος μᾶλλον γιὰ τὸν ἐνδεχόμενο ἀγοραστή, οὔτε οἱ σποραδικὲς καὶ ἀόριστες μνεῖες χειρογράφων, τίς ὁποῖες συναντοῦμε στὰ Ἀπαντα τοῦ 1935, ἐπέτρεπαν νὰ συναγάγῃ κανεῖς τί ἀκριβῶς ἀντιπροσώπευαν αὐτὰ τὰ χειρόγραφα, ποῦ εἶχαν τελικὰ καταλήξῃ κτλ.

Συστηματικὲς ἐρευνες καὶ ἐπίμονες προσπάθειες μοῦ ἐπέτρεψαν κάποτε νὰ τὰ ἐντοπίσω, νὰ τὰ ἰδῶ καὶ νὰ τὰ μελετήσω. Τὰ εἶχε ὁ μακαρίτης τώρα Γεώργιος Ἀ. Βαβαρέτος (1902 - 1973), δικηγόρος καὶ γνωστὸς δημοσιογράφος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπιμεληθῇ τὴν ἔκδοση τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935. Τὰ εἶδα τὸ 1972 στὸ σπίτι του, στὴ Φιλοθέη (δὸς Γρίβα - Διγενῆ 16). Εἶναι αὐτὰ ποὺ ἔχουμε τώρα μπροστά μας.

Ἀπὸ τὴν πρώτη φορὰ ποὺ τὰ εἶδα, διεπίστωσα ὅτι εἶχαν πολὺ μεγαλύτερη σημασία ἀπ' ὅση τοὺς εἶχε ἀποδοθῇ.

Πρῶτον, ἦταν ὅλα ὅσα ξέραμε ὅτι εἶχαν διασωθῇ στὴν Κέρκυρα (αὐτὰ στὰ ὁποῖα βασίστηκε ἡ ἔκδοση τοῦ 1827, αὐτὰ ποὺ ἔφερε στὸ φῶς ἀργότερα ὁ Πολυλάς, αὐτὰ ποὺ περιέχει ὁ κατάλογος τοῦ 1933).

Δεύτερο, καὶ σημαντικώτερο, ἦταν αὐτὰ τὰ γράφα τοῦ Βιλλαρᾶ τὰ περισσότερα. Αὐτὸ κανεῖς ὥς τότε δὲν τὸ ὑποψιαζόταν, οὔτε κι ἐγὼ τὸ περίμενα, ἀλλ' ἡμουν σὲ θέση — καὶ ἡμουν ἴσως ὁ μόνος τότε — νὰ τὸ διαπιστώσω.

Ἡ ὑποτίμηση τῆς σημασίας αὐτῶν τῶν χειρογράφων ἔχει τὴν ἐξήγησή της.

Ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ μόνο ποὺ τύπωσε ὁ Βιλλαρᾶς, ὅσο ζοῦσε, ἦταν τὸ μικρὸ βιβλίο ΡΟΜΗΚΗ ΓΛΩΣΣΑ (Κέρκυρα 1814), διακήρυξη καὶ ἐφαρμογὴ τολμηρῶν καινοτομιῶν στὴ γλῶσσα καὶ στὴν ὀρθογραφία, μαζὶ μὲ λίγα δείγματα ποιητικῶν συνθέσεων.

Ἡ πρώτη (μεταθανάτια) ἔκδοση ἔργων του, ἐμμέτρων καὶ πεζῶν, ἔγινε, ὅπως εἶπα, στὴν Κέρκυρα τὸ 1827 (στὸν κατάλογο τῶν συνδρομητῶν καὶ ὁ Διον. Σολωμός). Ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσεως σημειώνει (σελ. ζ') ὅτι τὰ χειρόγραφα, στὰ ὁποῖα βασίζεται, ἦταν *ιδιόγραφα* τοῦ Βιλλαρᾶ, ἀλλὰ δὲν ἦταν γραμμένα στὸ ὀρθογραφικὸ σύστημα τῆς «Ρομέηκης γλώσσας». Ἀργότερα, ὁ Σπυρ. Λάμπρος,

υποστηρίζοντας ότι ο Βηλαράς εξακολουθοῦσε ὡς τὸ τέλος νὰ γράφει κατὰ τὸ ἴδιο ἀπλοποιημένο ὀρθογραφικὸ σύστημα, ἄφηνε περιθώρια ἀμφιβολιῶν ὡς πρὸς τὴ γνησιότητα καὶ τὴν αὐθεντικότητα τῶν χειρογράφων ἐκείνων, στὰ ὁποῖα εἶχε βασισθῇ ἡ κερκυραϊκὴ ἔκδοση τοῦ 1827 (βλ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Ρήγας, Βηλαράς, Χριστόπουλος*, Ἀθ. 1916, σ. 22 = περ. Νέος Ἑλληνομνήμων 13, 1916, σ. 84 = Διαλέξεις Παρνασσοῦ, ἔκδ. β', τ. Α' = περ. Παρνασσὸς 10, 1968, σ. 333).

Κάνοντας τὴν ἴδια σκέψη, προφανῶς, καὶ ὁ Πολυλάς καὶ ὅσοι ἄλλοι τὰ εἶδαν ἀργότερα, οἱ κάτοχοί τους ποὺ συνέταξαν τὸν πρόχειρο κατάλογο τοῦ 1933, οἱ ἐκδότες τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935 κ. ἄ., ἀπέφυγαν νὰ μιλήσουν γιὰ αὐτόγραφα ἢ θεώρησαν αὐταπόδεικτο ὅτι δὲν ἦταν αὐτόγραφα, ἀφοῦ ἦταν γραμμένα στὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία.

Σὲ σχετικὴ ἐργασία μου, πρὶν λίγα χρόνια, ἔδειξα ὅτι ὁ Σπ. Λάμπρος, ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης, καὶ ἄλλοι, ἐσφαλμένα ἀπέδωσαν στὴν πέννα τοῦ Βηλαρά καθε κείμενο καὶ κάθε χειρόγραφο ποὺ βρῆκαν γραμμένο κατὰ τὴν γνωστὴ ὀρθογραφικὴ ἀπλοποίηση τῆς «Ρομέηκης γλώσσας». Ὅλα ὅσα παρουσίασαν ἢ ἐπισήμαναν ὡς αὐτόγραφα τοῦ Βηλαρά, ἔδειξα ὅτι εἶναι γραμμένα μὲ τὸ χέρι τοῦ Ψαλίδα! Ἄλλο εἶναι, πολὺ διαφορετικὸ, τὸ ἐπιμελημένο ψιλὸ γράψιμο τοῦ Βηλαρά (βλ. Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Κείμενα καὶ χειρόγραφα τοῦ Βηλαρά καὶ τοῦ Ψαλίδα*, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. Νέα Ἑστία, χριστούγεννα 1973, σ. 51-86, ὅπου καὶ δείγματα γραφῆς σὲ πανομοιότυπα).

Μὲ βάση τὰ αὐθεντικὰ χειρόγραφα τοῦ Βηλαρά ποὺ ξέρουμε σήμερα (αὐτογραφες ἐπιστολές του ποὺ διασώθηκαν στὸ ἀρχεῖο Ψαλίδα, ἀποκείμενο τώρα στὰ ΓΑΚ, ἀνέκδοτο αὐτόγραφό του ποὺ βρέθηκε στὰ Μετέωρα, κ. ἄ.), εἴμαστε σὲ θέση ν' ἀναγνωρίσουμε τὸν ἀρκετὰ εὐδιάκριτο γραφικὸ χαρακτήρα του καὶ ν' ἀποφανθοῦμε ἂν ἓνα χειρόγραφο εἶναι αὐτόγραφο ἢ ὄχι.

Ἀπὸ τὰ ἐννέα τετράδια ποὺ ἔχουμε μπροστὶά μας, τὰ τέσσερα, τὰ πιὸ πολυσέλιδα καὶ τὰ πιὸ φροντισμένα — συμποσούμενα σὲ 139 φύλλα (σελίδες 278), ἤτοι περισσότερα ἀπὸ τὰ μισὰ τοῦ συνόλου — εἶναι, ἀναμφισβήτητα, αὐτόγραφα, καθαρογραμμένα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ σὲ ὁμοίμορφα αὐτοτελῆ τετράδια, μὲ ἰδιαίτερο τίτλο στὴν πρώτη σελίδα τοῦ κάθε τετραδίου, ποὺ τὸ καθένα τους ἐκπροσωπεῖ καὶ μιὰ ἐνότητα (Ἑρωτικά, Σατυρικά, Μῦθοι, Βατραχομυομαχία κτλ.).

Τὰ ὑπόλοιπα ὀφείλονται σὲ ἀντιγραφεῖς τῆς ἴδιας ἐποχῆς, οἱ ὁποῖοι, στίς περισσότερες περιπτώσεις, ἀντιγράφουν, καθὼς φαίνεται, ἀπὸ αὐθεντικὰ χειρόγραφα (ἴσως ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ ποιητῆ).

Τὰ αὐτόγραφα, μὲ τὸ ἐπιμελημένο γράψιμο, τὴ διάταξη τῆς ὕλης κτλ., δείχνουν ὅτι ὁ ποιητὴς τὰ ἐτοίμαζε γιὰ τὸ τυπογραφεῖο. Θὰ ἦταν μιὰ ἔκδοση στὴν καθιερωμένη ἱστορικὴ ὀρθογραφία, ἀφοῦ τὸ βιβλίον φιλοδοξοῦσε νὰ γίνη προσιτὸ στὸ εὐρύτερον ἀναγνωστικὸ κοινὸ τῆς ἐποχῆς.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ὁ Σπυρ. Λάμπρος εἶχε κλονίσει τὴν ἐμπιστοσύνη μας στὴν κερκυραϊκὴ ἔκδοση τοῦ 1827, ὅλοι πιστεύαμε ὅτι, κι ἂν συνέβαινε νὰ ξαναβρεθοῦν τὰ χειρόγραφα, στὰ ὁποῖα εἶχε βασιστῇ ἡ πρώτη ἐκείνη ἔκδοση, χειρόγραφα γραμμένα στὴν καθιερωμένη ὀρθογραφία, δὲν θ' ἀποκτούσαμε παρὰ ἀμφίβολης ἀξίας ἀντίγραφα. Σήμερα, ὅχι μόνον τὰ χειρόγραφα ἐκεῖνα βρέθηκαν, ἀλλὰ ἀποδεικνύονται καὶ αὐθεντικά. Πρόκειται γιὰ μιὰ διπλὴ ἀνακάλυψη ἢ δύο εὐρήματα, τὸ ἓνα σημαντικώτερον ἀπὸ τὸ ἄλλο.

* * *

Ἡ σ η μ α σ ί α αὐτῶν τῶν χειρογράφων, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὶς παραπάνω διαπιστώσεις, εἶναι ὀλοφάνερη γιὰ ὅσους γνωρίζουν κάπως αὐτὰ τὰ θέματα. Ὑπενθυμίζω ὅτι μέχρι σήμερα δὲν ἔχουμε ἀποκτήσει τὴν ὀ ρ ι σ τ ι κ ῆ ἔ κ δ ο σ η τῶν ἔργων τοῦ Βηλαρά. Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα desiderata στὸν ἐπιστημονικὸ χῶρον τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας.

Ἡ πληρέστερη ἔκδοση πού ὑπάρχει, τὰ *Ἄπαντα* τοῦ 1935, δὲν ἔγινε κατὰ τὶς ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις τῆς φιλολογίας καὶ τῆς ἐκδοτικῆς. Σήμερα (ἂν καὶ ἔξακολουθεῖ νὰ κυκλοφορῇ σὲ ἀνεύθυνες καὶ παραπλανητικὰς ἐπανεκδόσεις) δὲν εἶναι κὰν ἀνεκτὴ. Ἀρκεῖ ν' ἀναφέρω ὅτι πολλὰς σελίδες τῆς περιέχουν ἀνοῦσια στιχορρηγμάτων πού δὲν εἶναι τοῦ Βηλαρά, κολοβὰ καὶ ἀκέφαλα κείμενα αὐθαίρετα συγκολλημένα, ἐπιστολιμαῖες διατριβὲς τοῦ Ψαλίδου καὶ ἄλλα κείμενα ἀμφισβητούμενα ἢ νόθα.

Ἄς ἐπιτραπῇ νὰ σημειώσω ὅτι πολλὰ χρόνια τώρα ἔχω καταπιαστῇ μὲ τὸ θέμα καὶ ἔχω δώσει κατὰ καιροὺς τὴ συμβολή μου γιὰ μιὰ ἐκκαθάριση τοῦ ἐδάφους.

Στὸν τόμον *Οἱ Προδρόμοι* (Βασικὴ Βιβλιοθήκη ἀρ. 11, Ἀθ. 1956, σ. 201-310) περιέλαβα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Βηλαρά ὑπεύθυνα παρουσιασμένο καὶ σχολιασμένο. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων, χρησιμοποίησα καὶ ἄγνωστα χειρόγραφα ἰδιωτικῶν συλλογῶν, πού εἶχα ἀνακαλύψει στὰ Γιάννινα (βλ. σ. 259, 296, 302 σημ. 1). Ἔτσι, τὸ γνωστὸ πεζογράφημα *Ὁ λογιώτατος ταξιδιώτης*, ἀπὸ τὸ ὁποῖον εἶχαν ἐκπέσει δύο οὐσιώδεις φράσεις στὸ τέλος (σ. 302), βγῆκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀποκατεστημένο καὶ συμπληρωμένο (ἀγνοεῖ τὴν συμπλήρωση ἡ Γλ. Πρωτοπαπᾶ - Μπουμπουλίδου, *Κείμενα νεοελλ. λογοτεχνίας*, Ἀθ. 1973, σ. 237-245 καὶ 319-320). Μὲ βάση τὰ ἴδια χειρόγραφα παρουσίασα ἐπίσης γιὰ πρώτη φορὰ ὀλοκληρωμένα δύο φιλοσοφικά δοκίμια τοῦ Βηλαρά (*Ἀμαρτία καὶ*

Γνώθι σαυτόν, σ. 307-310). "Ως τότε δὲν ξέραμε παρὰ ἓνα σχοινοτενὲς καὶ ἀκατανόητο κείμενο, πὺν εἶχε προέλθει ἀπὸ τὴν αὐθαίρετη συγκόλληση ἑνὸς κολοβοῦ καὶ ἑνὸς ἀκέφαλου χειρογράφου ("Απαντα, σ. 221-225). Ἡ ἐργασία μου αὐτὴ δὲν πέρασε ἀπαράτηρητη (ὁ Κ. Δημαρᾶς ἔγραψε τότε, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὅτι «ὁ Βρανούσης εἶναι ὥριμος γιὰ νὰ καταπιασθῇ τὴν ὀριστικὴ ἐκδοσὴ τῶν ἔργων τοῦ Βηλαρᾶ, ἡ ὁποία μᾶς λείπει», ἐφ. Βῆμα 3-2 1956.—Πρβλ. καὶ Ε. Κριαρᾶ, *Βηλαρᾶς*, περ. Νέα Ἑστία, χρυστούγ. 1973, σ. 42, ὅπου συνοψίζεται καὶ ὑπογραμμίζεται ἡ σχετικὴ προσφορὰ μου).

Ἐκτενέστερη ἐργασία μου, ἀναφερόμενη σὲ ἔργα τοῦ Βηλαρᾶ ἀνέκδοτα, ἀμφισβητούμενα καὶ νόθα, ἄρχισε νὰ δημοσιεύεται τὸ 1964. Στὸ πρῶτο τῆς κεφάλαιο ἔδειξα ὅτι ἓνα μακρότατο καὶ ἀνούσιο στιχοῦργημα, πὺν εἶχε προσγραφῇ στὸν Βηλαρᾶ (καὶ τὸν ἐβάραινε ἄδικα), ἀνῆκει στὶς φαναριώτικες συνθέσεις τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ. Ἐδειξα ἐπίσης ὅτι καὶ κάποια ἄλλα σχετικὰ στιχοῦργήματα, πὺν τοῦ εἶχαν ἀποδοθῇ, δὲν εἶναι τοῦ Βηλαρᾶ (βλ. Α. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Βηλαρικὰ Σημειώματα - Α' Τὸ στιχοῦργημα «Κατὰ γυναικῶν»*, περ. Ἑρανιστὴς 2, 1964, σ. 7-20 καὶ 40-59).

Στὸ ἴδιο περιοδικὸ δημοσιεύεται ἄλλη σχετικὴ ἐργασία μου: *Ἡ «Ἀνοιξη» τοῦ Βηλαρᾶ καὶ τὸ ἰταλικό τῆς πρότυπο* (τ. 11, 1974 [Ἰ. 1980], σ. 627-648).

Παράλληλα, ἀπὸ χρόνια ἀναζητοῦσα ἔναν θεσσαλικὸ κώδικα πὺν ξέραμε ὅτι περιεῖχε κείμενα τοῦ Βηλαρᾶ. Τὸ 1964 ἔπεισα τὸν κάτοχό του νὰ χαρίσῃ καὶ νὰ καταθέσῃ τὸ πολὺτιμο χειρόγραφο στὸ Μεσαιωνικὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀκαδημίας (βλ. ἀναφορὰ μου 1065/23-11-64) Πρῶτὴ ἀξιοποίηση τῆς δωρεᾶς ἦταν ἡ συστηματικὴ καταγραφὴ, εὔρετηρίαση κλπ. τῶν περιεχομένων τοῦ χειρογράφου· βλ. Α. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Κῶδιξ ἐπιστολῶν καὶ ἄλλων κειμένων τῶν ἐτῶν 1759-1824*, Ἑπετ. Μεσαιων. Ἀρχείου 14 (1964) σ. 265-311. Ἐκεῖ καταγράφονται δεκάδες ἐπιστολὲς (τοῦ Βηλαρᾶ καὶ πρὸς Βηλαρᾶν), ἐπιστολιμαῖες διατριβὲς καὶ ἄλλα κείμενα τοῦ ἴδιου κύκλου, μὲ ποικίλες παρατηρήσεις καὶ σχόλια, ἑξακριβώσεις καὶ ταυτίσεις, ἐπισήμανση ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων κ.π.ᾶ. (βλ. ἰδιαίτερα σ. 306, 308, 309, 311).

Σὲ ἄλλη ἐργασία μου, ἀναψηλαφώντας τὴ χειρόγραφη παράδοση, κατέδειξα πόσο εἶχαν ἀστοχήσει στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Σπ. Λάμπρος, ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης κ.π.ᾶ., ἀνέτρεψα τὰ καθιερωμένα κριτήρια γιὰ τὴν πατρότητα κειμένων καὶ χειρογράφων, ἔδειξα ὅτι πολυσέλιδα κείμενα πὺν ἀποδόθηκαν στὸν Βηλαρᾶ εἶναι τοῦ Ψαλῖδα, καὶ βρῆκα τί ἀκριβῶς ἐκπροσωποῦσε ἓνα χειρόγραφο τῆς συλλογῆς Βλαχογιάννη, πὺν κανεῖς δὲν τὸ εἶχε προσέξει ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἂν καὶ δημιουργοῦσε ἀμφιβολίες γιὰ τὴν πατρότητα ὀρισμένων κειμένων. Ἀπέδειξα ὅτι τὰ κείμενα τοῦ χειρογράφου, κείμενα τοῦ Ψαλῖδα καὶ τοῦ Βηλαρᾶ, συναπαρτίζουσιν ἓνα βιβλίον πὺν οἱ δύο Γιαννιώτες πρόδρομοι ἐτοίμαζαν νὰ ἐκδώσουν ἀπὸ κοινού (τὸ 1819 ἢ 1820) — συνέχεια καὶ προέκτασις τῆς «Ρομένης γλώσσας» τοῦ 1814 (βλ. Α. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Κείμενα καὶ χειρόγραφα τοῦ Βηλαρᾶ καὶ τοῦ Ψαλῖδα. Δύο κορυφαῖοι τοῦ Νεοελλ. Διαφωτισμοῦ καὶ ἓνα βιβλίον πὺν ἔμεινε ἀνέκδοτο*, π. Νέα Ἑστία, χρυστούγ. 1973, σ. 51-86) — Καὶ ἡ ἐργασία μου αὐτὴ δὲν πέρασε ἀπαράτηρητη («λαμπρὴ μελέτη», κατὰ τὸν Α. Πολίτη, *Ἱστορία Νεοελλ. Λογοτεχνίας*, Ἀθ. 1978, σ. 98 σημ. 1 καὶ σ. 137 σημ. 8. Πρβλ. καὶ Π. Κανελλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος*, μέρος Δ', τευχ. β', Ἀθ. 1974, σ. 1138).

“Όλα τὰ παραπάνω — καθὼς καὶ πολλὰ ἄλλα, ποὺ δὲν ἔχω δημοσιεύσει ἀκόμα — ἀποτελοῦν χρήσιμη καὶ μακρὰ π ρ ο ε ρ γ α σ ί α, γιὰ νὰ φτάσουμε κάποτε στὴν ὀ ρ ι σ τ ι κ ῇ ἔ κ δ ο σ η τῶν ἔργων τοῦ Βηλαρᾶ. Ἀπαραίτητη προϋπόθεση ὅμως ἦταν (καὶ εἶναι) νὰ γίνη γνωστὴ καὶ νὰ μελετηθῇ στὸ σύνολό της ἡ χ ε ι ρ ὄ γ ρ α φ η π α ρ ᾶ δ ο σ η. Ἀλλὰ τὸ κύριο μέρος τοῦ ὕλικου — τὰ κεκρυφαῖκα χειρόγραφα — ἔμενε ἀγνοημένο καὶ ἀπρόσιτο. Εἶναι ἀκριβῶς τὰ χειρόγραφα τὰ ὁποῖα ἔχουμε τώρα μπροστὰ μας καὶ τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύονται, ὅπως εἶπα, σημαντικώτερα ἀπ’ ὅσο πιστεύαμε.

Τὰ χειρόγραφα ποὺ μᾶς ἔχουν παραδοθῇ εἶναι τὰ ἀκόλουθα (προτάσσω αὐτὰ ποὺ ἔχω διαπιστώσει ὅτι εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ) :

1. ΕΡΩΤΙΚΑ (στίχοι) (αὐτόγραφο), διαστ. 16 × 11 ἐκ., φύλλα 48.
2. ΣΑΤΥΡΙΚΑ (στίχοι) (αὐτόγραφο), διαστ. 16 × 11 ἐκ., φύλλα 30.
3. ΜΥΘΟΙ (στίχοι) (αὐτόγραφο), διαστ. 16 × 11 ἐκ., φύλλα 39.
4. ΒΑΤΡΑΧΟΜΥΟΜΑΧΙΑ (αὐτόγραφο), διαστ. 18 × 12 ἐκ., φύλλα 22.
5. ΣΥΜΜΙΚΤΑ (στίχοι), διαστ. 21 × 15 ἐκ., φύλλα 32.
6. ΚΑΛΟΓΕΡΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΒΟΛΟΣ (στίχοι), διαστ. 17 × 12 ἐκ., φύλλα 11.
7. ΔΙΑΦΟΡΑ (στίχοι), διαστ. 31 × 11 ἐκ., φύλλα 8.
8. Ἀτιτλο φυλλάδιο μὲ τὴν ἔνδειξη 23/α (στίχοι), διαστ. 16 × 11 ἐκ., φύλλα 8.
9. Ἀτιτλο φυλλάδιο μὲ τὴν ἔνδειξη 23/α (πεζά), διαστ. 15 × 10 ἐκ., φύλλα 41.

Σύνολο, φύλλα 239 (σελίδες 478). Ἔχει συνταχθῇ καὶ λεπτομερὴς περιγραφὴ, μὲ ἀναλυτικὰ περιεχόμενα κλπ.

[. . . . .]

Ἄς ἐπιτραπῇ νὰ ἐπαναλάβω ὅτι καὶ τὰ ἔντυπα τῶν θουρίων τοῦ Ρήγα καὶ τὰ χειρόγραφα τῶν ἔργων τοῦ Βηλαρᾶ ἀνήκουν στὰ πιὸ περιζήτητα desiderata τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Φιλολογίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, συνάμα ὅμως εἶναι καὶ ἑ θ ν ι κ ᾶ κ ε ι μ ῆ λ ι α, ἃξια νὰ καταλάβουν τὴν πρέπουσα θέσιν στὶς συλλογὰς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀνάμεσα στὸ χρυσόβουλλο τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου καὶ στὰ χειρόγραφα τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Κοραῆ.

Στὸ τέλος ὁ κ. **Λίνος Πολίτης** πρόσθεσε τὰ ἑξῆς :

Καὶ θὰ τελειώσω, ἀπὸ μέρος μου, μὲ μιὰ εὐχὴ : ὁ κ. Βρανούσης νὰ μᾶς δώσει τώρα πιά, καὶ σύντομα, κάτι ποὺ μᾶς τὸ χρωστᾶ ἀπὸ καιρό, τὴν κρι-

τική έκδοση τῶν Ἀπάντων τοῦ Βηλαρά, τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀναγεννητῆ καὶ εὐαίσθητου ποιητῆ, ποὺ σημαδεύει, μαζὶ μὲ τὸν Ἀθανάσιο Χριστόπουλο, τὴν εὐφρόσυνη αὐγὴ τῆς νεώτερης ἐλληνικῆς ποίησης στὶς ἀρχὲς τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ στὶς παραμονὲς τῆς μεγάλης Ἐπαναστάσεως.

R É S U M É

La communication se réfère à de nouvelles acquisitions de l'Académie d'Athènes, qui ont enrichi récemment ses collections. Il s'agit de trois imprimés rares comportant deux chants révolutionnaires de Rigas (1757 - 1798) et un chant de Perrhaivos (1774 - 1863), ainsi que d'une série de manuscrits comportant des oeuvres (en vers et en prose) de Jean Vilaras (1771 - 1823).

L'auteur, s'occupant depuis longtemps de Rigas et de Vilaras, a réussi à retrouver ces imprimés et ces manuscrits, considérés comme disparus, parmi les papiers de leurs derniers possesseurs, l'historien Fanis Michalopoulos (1901 - 1960) et le journaliste Georges Vavarétos (1902 - 1973), éditeur des oeuvres complètes de Vilaras (1935).

Suit un long exposé sur l'historique et l'importance de ces trouvailles. L'auteur montre que les exemplaires de ces trois imprimés (datés de 1798) sont les seuls conservés. Quant aux manuscrits, considérés comme provenant de la plume des copistes, il prouve que, dans leur plus grande partie (300 pages environ), sont les autographes du poète. Ces trouvailles, appartenant depuis longtemps à nos *desiderata*, pour la première fois seront accessibles aux spécialistes.

Μετὰ τὴν ἀνακοίνωση (τὴν ὁποία συνόδευαν καὶ φωτεινὲς προβολές), ἔλαβε τὸ λόγο ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Π. Κανελλόπουλος, ὁ ὁποῖος εἶπε τὰ ἑξῆς :

Χάρηκα ιδιαίτερα ὅσα μᾶς εἶπε ὁ συνάδελφος καὶ φίλος κ. Λίνος Πολίτης γιὰ τὰ πορίσματα μιᾶς ἔρευνας τοῦ κ. Α. Βρανούση. Ἐκφράζω τὴ βαθύτατη ἐκτίμησή μου γιὰ τὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελεῖ ὁ κ. Βρανούσης ὃχι μόνον ὡς διευθυντὴς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς λόγιος καὶ κριτικὸς ἐριμνευτὴς σημαντικῶν φάσεων τῆς νεοελληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἰδίως τῆς προεπαναστατικῆς, καὶ εὐχόμαι νὰ εἶναι πάντοτε γόνιμες οἱ ἐρευνές του.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, ἃς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ σᾶς ὑπενθυμίσω, ὅτι ποιήματα πὸν ὕμνοῦν τὸν Ναπολέοντα ἔγραψαν καὶ ἄλλοι Ἑλληνες, ἰδίως ἑπτανήσιοι, π. χ. ὁ Νικόλαος Μαρτελάος (ὁ δάσκαλος τοῦ Ugo Foscolo) καί, ἀργότερα, ἂν θυμᾶμαι καλὰ γύρω στὸ ἔτος 1810, ὁ Ἀνδρέας Κάλβος. Μετάνιωσαν, ὅμως, γιὰ τοὺς ὕμνους πὸν τοῦ ἀφιέρωσαν.

Ἀκόμα μιὰ παρατήρηση. Ὅταν ὁ Λόρδος Βύρων, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1809, βρέθηκε — μαζί μὲ τὸν φίλον του Hobhouse — στὴ Βοστίτσα, δηλ. στὸ Αἴγιον, ἄκουσε τὸν Ἀνδρέα Λόντο, τὸν μελλοντικὸ ἀγωνιστὴ καὶ στρατηγόν, νὰ τραγουδάει ἕνα τραγούδι, πὸν ἦταν μιὰ ἀπομίμηση τῆς Μασσαλιώτιδος. Ὁ Λόντος πίστευε ὅτι τοὺς στίχους τοῦ τραγουδιοῦ αὐτοῦ — «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων» — εἶχε γράψει ὁ Ρήγας. Δὲν ξέρω ποιά εἶναι ἡ νεώτερη ἐκδοχὴ — ἂν ὑπάρχει νεώτερη — γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ στιχουργοῦ. Πάντως, ὁ κ. Βρανούσης — στὴ μεγάλη Εἰσαγωγή, πὸν ἐπρόταξε σὲ μιὰ ἐκδοσὴ ἔργων τοῦ Ρήγα — ὑποστήριξε, νομίζω σωστά, ὅτι τοὺς στίχους αὐτοὺς δὲ μπορεῖ νὰ τοὺς ἔγραψε ὁ Ρήγας.